

I--IV. Pest, 1851/ írja, hogy van erdeje. Kisnémedi közelében eléggé kiterjedt erdőség található, a tőle északra fekvő falut Püspökszilágynak hívják, Némedi déli határában pedig, Váchartyánban a Haraszt dűlő található. A Veszprém megyei Nyüved-völgyben levő /PESTY: III, 86/ Balatoncsicsóról, Herendről és Szentantalfáról szintén Fényes állítja, hogy sok erdeje van. A Nagyváradtól északra fekvő Bihar megyei Nyüved ugyan síkságon található, ez azonban nem zárja ki, hogy az Árpád-korban ne lehetett volna ott erdő. A földrajzi adatok tehát, ha egyértelműen nem igazolják is az irtásföld jelentést, mindenesetre inkább támogatják, mint ellentmondanak neki.

HEGEDÚS ATTILA

A P O S T A G

A FNESz. a következő magyarázatát adja az Apostag helynév eredetének: „Talán elhomályosult összetétel, s előtagjában a m.R. Apos /1211: Opus: PRT. 10. 512./ szn, utótagjában pedig az „egy darabban levő szántóföldek” értelmű tag fn. rejlik.”

JANKOVICH MIKLÓS /1773--1846/ „Magyar szó-nemzés ötven példakban” /1812/ című munkájában egészen más megoldást javasol: „Ezen nevezet valóságos görög szó, t.i. Ἀποστολος αἱ οἶ ος annyit tesz, mint sz. Apostol.”

NAGY LAJOS /1883--1954/, a község szülötte, A menekülő ember /Bp. 1954/ című önéletrajzi regényében szintén felveti a kérdést, s -- bár nyilván nem nyelvészetileg megalapozot-
tan -- megoldást is ajánl: az após + tag összetételt látja valószínűnek.

Végül megemlíthetjük az egyik helyi lakos magyarázatát is, főként azért, hogy érzékeltessük a kérdéssel kapcsolatos teljes bizonytalanságot. Történelmünk egy idegen elnyomástól terhes korszakában -- mondja a romantikus történet -- összeesküvést szőttek a nemzet legjobbjai. Titkos találkozáik színhelyül, ki tudja, miért, az apostagi templomot választották.

A falu lakói persze nem tudtak róluk semmit, csupán azt látlák, hogy tizenketten gyűlnek össze időről időre. Ezért aztán csak úgy emlegették őket: „az apostolok”. Róluk kapta tehát nevét a falu.

Alaposabb mérlegelést csupán a két előbbi hipotézis érde-mel, s azért is megelégedhetünk ezek vizsgálatával, mert lé-nyegében tartalmazzák a másik két nézet magvát is.

KISS LAJOS magyarázatában erősen vitatható a „tag” utó-tag feltételezése, két okból is.

1. A „tag” szó földterület jelentésében 1612 előtt nem használatos, vagy legalábbis sehol sem bukkanunk nyomára. Eb-ben az évben fordul elő először a következő szövegkörnyezet-ben: „Kaszáló rét hat helyeken vagyon: első tóháti rét, másik tóapadás, harmadik malomnal való rét, negyedik katonák tilal-mas nevű, ötödik tagy-elei az csürös kertnél, hatodik a kecs-késen való rét.” /GÉRESI KÁLMÁN: Károlyi család levéltára Bp., 1882--1897. IV, 318. o./

Megtévesztő lehet mindezzel kapcsolatban, hogy a TESz szerint már 1522-ből is fönmaradt ez a szó a „Hwlatagh” név-ben. Csakhogy itt -- mint PAIS DEZSŐ bizonyítja -- korántsem a hulla + tag, hanem sokkal inkább a hull + atag felbontás lehet-séges. „Az -ék képző -eg, -ag-ra változását tömegesebben az -atag, -eteg képzős igenevek hangfejlődésénél látjuk /cserge-teg, forgatag, fuvatag/ ... érdekes a Bács megyei Hullatag helynév, amely 1480 Hwllatagh, és 1522 Hwlatagh alakban jele-nik meg...” /MNY. VII, 412./

Mégegyszer tehát: 1612 előtt sehol sem találunk „tag” szót. Márpedig az Apostag név, mint látni fogjuk, már 1217 előtt kialakult.

2. 1612-től azután egészen napjainkig igen gyakorivá vá-lik a „tag” használata helynévadásunkban, s újra meg újra fel-bukkan földrajzi-névgyűjteményeinkben is. Ha azonban figyelem-be vesszük, hogy kizárólag dűlők, földek, területek megjelölé-sében, de sohasem helységnevekében, akkor megint csak valószí-nűtlennek látszik, hogy Apostag az egyetlen kivétel lenne.

Megerősít vélekedésünkben KNIEZSA ISTVÁNNak az Úrgeteg helynév kapcsán kifejtett álláspontja is: „régí helyneveinkben a tag szónak ... semmi nyoma nincs” /Magyarok és románok. Szerk.: DEÉR JÓZSEF és GÁLDI LÁSZLÓ Bp., 1943. 195/.

Számos kétségünk támadhat Jankovich Miklós elméletével szemben is. Ő azt állítja, hogy „Aposthag, úgy mint egyház, Tykus /Tentele/, Zygerfew, Czetin, sat egymás mellett fekvő határok, mind a Weszprém Völgyi Apatzak birtokában voltak ” /i.m./. Ez súlyos tévedés. HÓMAN BÁLINT 1911-ben azonosította az adománylevél helységeit /Turul, 1911. 123/, HARICH JÁNOS pedig 1928-ban sorra vette, mi került a kolostor birtokába a későbbiek folyamán. /A veszprémvölgyi apácakolostor birtokainak története. Pécs, 1928./ Egyik felsorolás sem említi Apostagot, egyik sem igazolja Jankovich feltételezését.

Elgondolkodtató az is, hogy a falu nevét következetesen „h”-val a közepén írja, úgy, ahogy sohasem írták, sem az ő korában, sem pedig azt megelőzően. /A név végén valóban fel-felbukkan a „h”, ez azonban legkevésbé sem magyarázza Jankovich eljárását./ Nem tudhatjuk, tévedés-e ez is, avagy szándékos retusálás, de látnunk kell, hogy igen jól illeszkedik elméletébe, s ha csakugyan ott állt volna a „h”, egészen valószínű lenne a „hagiosz” utótag feltételezése.

Megemlít írásában egy bizonyos követ, feliratot is, amelyről szerinte az „apostolosz hagiosz” kifejezés töredékei voltak leolvashatók. Sajnos e kőnek ma már nem juthatunk nyomára. Mint egyik saját kezű leltárában írja, feliratos táblái, kövei, régészeti anyaga számbavétel nélkül lett a budai fegyvertárba szállítva /OL filmtára, 16612/. Ezekről a tárgyakról azonban sem a Hadtörténeti, sem a Nemzeti Múzeum munkatársai nem tudnak.

Mielőtt tovább lépnénk, vegyük sorra a község nevének előfordulásait!

1217: <u>Apostog</u>	Sztp krit.j. I. 111.o. 337.
1318: <u>Apostag</u>	FEJÉR: VIII, 169.o. 57.
1332: <u>Apostuk</u>	ORTVAY: Magyaró.egyh.földleírása I. 112.o.
14.sz.: <u>Apostag</u>	Sztp krit.j. II. 320.o. 3246.

- 1400.: Apastagh MÁLYUSZ: Zsigmondkori oklevéltár II. 52.o.
 1417: Apostog Turul, XXIX. 65--68.o.
 1436: Apaztagh Zichy-okmánytár, VIII. 569.o. 396.
 1469: Apostag CSÁNKI, III. 316.o.
 1476: Apostag Zichy-okmánytár XI. 174.o. 95.
 1487: Apastagh CSÁNKI III. 316.o.
 1561: Apaztagbel SZARKA GYULA: A váci egyházmegye történeti földrajza a török hódítás korában. Vác, 1940. 53--54.
 1562: Apaztahely Szarka Gyula, i.m.
 1562: Apastagbel Szarka Gyula, i.m.
 1614: Apaztaghel Szarka Gyula, i.m.
 1629: Apaztaaghd Szarka Gyula, i.m.
 1643: Apoztaghel Szarka Gyula, i.m.
 1654: Apostagh Szarka Gyula, i.m.
 1660: Apostag Szarka Gyula, i.m.
 1666: Apostagh Szarka Gyula, i.m.
 1668: Apostag Szarka Gyula, i.m.

Úgy tűnik, az írott nyomok csak a név kialakulásának egy meglehetősen késői állomásáig, az Apostog alakig vezetnek vissza, amely már meglehetősen közel áll a mai alakhoz. A későbbi, rögzített adatok alapján követhető változások nyelvészeti szempontból meglehetősen semmitmondók, s többnyire a helyesírás ingadozásait, illetve a név lejegyzőinek pontatlanságát illusztrálják. Az egyetlen lényeges információ: az 1217-es Apostog alakból a 14. századig nyíltabb ejtés következtében Apostag, sőt Apastag alak jött létre, amely aztán az előbbi változatban állandósult. Semmiféle magyarázatot nem kapunk azonban a név eredetére. Így -- nyelvészeti adatok hiányában -- külső információkhoz kell folyamodnunk.

Napjainkban mind az egyháztörténet, mind a művészettörténet, mind pedig a történettudomány ténynek tekinti, hogy Apostagon a kora Árpád-kortól kezdve görög szertartású, centrális templom állt /1. SZILAS LÁSZLÓ: Kis magyar egyháztörténet, Róma, 1982. 22; SZÁNTÓ KONRÁD: A katolikus egyház története. Bp., 1983. 310; GERVERS-MOLNÁR VERA: A középkori Magyar-

ország rotundái. Bp., 1974. 45; GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Bp., 1983. 47; SZÉKELY-BARTHA: Magyarország története. I. Bp., 1984. 684/. Felépülése valószínűleg azzal hozható kapcsolatba, hogy a Bizáncban megkeresztelkedett Zombor Gyula egy görög püspököt hozott magával, Hierotheoszt. Az ő tevékenységéhez kötik az apostagin kívül a titeli Hagia Sophia, a szegedi Szent Dömötör, a marosvári Szent-János, és a kiszombori templom létrejöttét is.

Az apostagi templom GERVERS-MOLNÁR VERA feltételezése szerint az átlagosnál jóval nagyobb, mintegy 10 méter átmérőjű lehetett, falába 12 íves fülke mélyedt, s faragott kövekből építhették.

Jankovich Miklós leírása szerint "... ezen helységnek régi temploma, melly 1805. esztendőig a Reformátusoktól birattatott, és elbontatván helyette más újabb építtetett, a 12 Apostolok tiszteletére vala építve. Nem is a mostani templomoknak hosszú, négy szegű formájára, hanem 12 oldalokra gömböln,..."

MÉHES LAJOS, az 1806--13 között, azaz a templom lebontásának idején Apostagon tevékenykedő református lelkész feljegyzéseiből kiderül, hogy valóban egy régi templom köveit építették be az új épületbe, továbbá az is, hogy a régi csakugyan tizenkét szegletű volt.

E templomról tanúskodik egy canonica visitatio is, melyről GYÖRFFY GYÖRGY számol be: "Apostagon viszont még Jankovich Miklós adott számot egy, az ő idejében lebontott 12 szegletű templomról, ... amelyet, mint a bizánci munkaközösséggel együtt megtett régészeti utunk során módunkban volt a canonica visitatio feljegyzésekből megállapítani, a 12 apostol "képe" díszített." /Száz. 87. /1953/, 683./

E három forrásból biztosan megállapítható: Apostag ősi templomát rendkívül szoros szálak fűzték a 12 apostol kultúzához.

De vajon mondhatjuk-e, hogy az apostoloknak szentelték? S ha igen, elnevezhették-e a védőszentekről a falut? És végül: kialakulhatott-e Apostolokból Apostag neve?

A templom védőszentjéről elnevezni a falut közismerten gyakori útja a helynévadásnak. Nem mellékes, hogy éppen akkor /a 12. században/ vált ez divatossá hazánkban, amikor az Apostog név is megszületett. Ez a gyakorlat általában magát a szent nevét tette meg falunévnek /KÁLMÁN BÉLA: A nevek világa. Bp. 1969. 164/.

Apostoloknak szentelt templomot négyet is találunk hazánkban: a gyulai vár Capella Apostolorumát /1445/, Ókörmöckő /Stara Kremnicka 1674/ és a közeli Urakvölgye /Vallis Dominorum/ templomát, valamint Szabadka-Kelebia 1936-ban szentelt egyházát /BÁLINT SÁNDOR: Ünnepi kalendárium. Bp. 1974. II. 45/.

Apostolokról elnevezett helységekkel egyébként külföldön is találkozhatunk. Ilyen Aposztolovo a Szovjetunióban és Apostóles Argentínában.

Az Apostolok alaktól nem olyan különös és hosszú az út az első biztos pontot jelentő Apostogig, mint az első pillantásra hihetnénk. Minden bizonnyal szóvégi redukciót láthatunk a folyamatban: [✠]Apostolok - [✠]Apostok - Apostog /analógiaként vö.: FNESz.: Szentbékállá, Alibánfa/.

Végso hipotézisünket tehát, mely semmi olyan mozzanatot nem tartalmaz, amely rendkívüli vagy egyedi lenne a magyar helynévtörténetben, így foglalhatjuk össze: Apostag templomát valószínűleg az apostolok tiszteletére szentelték. A község erről kaphatta nevét, s az általános törvényszerűségnek megfelelően eredetileg [✠]Apostolok lehetett. A szóvégi redukció jelensége folytán alakulhatott ki ebből az Apostok alak, majd kisebb jelentőségű torzulások nyomán a mai Apostag. Mindez elképzelhetőbb, ha figyelembe vesszük, hogy az Árpád-kor emberének sokkal idegenebb csengésű lehetett a görög eredetű szó, mint amilyen számunkra ma.

Hátra van még egy kérdés tisztázása: milyen kapcsolatban áll Apostag az Apostol, illetve Kisapostag helynévvel.

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ /Pest megye történetének okleveles emlékei. Bp., 1938. 437/ és BOROVSKY SAMU /Pest-Pilis-Solt Kiskun vármegye monográfiája. Bp., 1910--11 I. 226./ Apostaggal azonos értelműnek tekinti az Apostol helynevet.

Van olyan eset, amikor igazuk van: az 1675-ös előfordulás például minden bizonnyal a mai Apostagra vonatkozik /Szarka Gyula, i.m./, már csak azért is, mert a váci egyházmegye plébániái, a község szomszédai között tünteti föl Apostolt. Az 1394-es és 1483-as Apostol alakokról viszont Csánki megállapítja: ezek egy Fejér vagy Komárom megyéhez tartozó, Bakony-sárkány környéki helységet jelölnek.

Kisapostag me is létező község a Duna jobb partján, Apostaggal szemben. Az teszi érdekessé számunkra, hogy a 16–17. századi térképek következetesen itt, a jobb parton, a mai Kisapostag helyén jelölik Apostagot. /LAZÁR DEÁK, JACOB VON SANDART, GERARD MERCATOR és MATTHES ZÜNDT térképe az 1528, 1664, 1585 illetve 1567. esztendőkből. Ld. Cartographia Hungarica, 1972. szerk.: Nemes Klára./

Érdemes tehát röviden rekonstruálni a két község viszonyának múltját. Amennyiben elfogadjuk, hogy Apostag templomáról kapta a nevét, úgy a falut eredetileg a bal parton kell föltételeznünk, ahol ez a templom is állt, s ahol a község ma is található. De ha nem lenne is közvetlen kapcsolat köztük, akkor is nagyon valószínű lenne a bal parti eredet, hiszen a templom aligha lakatlan helyen épült. A jobbparti település kialakulását és nevét az itteni, s már 1217-ben említett révvel hozhatjuk kapcsolatba. Túlparti, ősi szomszédját talán akkor előzte meg a fejlődésben, amikor annak ura, Apostagi Olivér a 14. században birtokul kapta a szintén jobb parti Paksot, s így a két birtoktest közé, súlyponti helyzetbe került Kisapostag /Turul, XXIX, 65--68/.

A 15. században már mindkét helységet illetik az Apostag névvel /1436: a mai Kisapostag; 1469: a mai Apostag/. A 16. században azután már egyértelműen a jobb parti település a jelentősebb. Ezt részben az említett térképek jelzik, részben pedig egy nagyon sokat mondó adat 1559-ből: a budai szandzsák összeírása a mai Kisapostagot nevezi Nagy-Apastaknak /KÁLDY-NAGY GYULA: A budai szandzsák 1559. évi összeírása. Bp. 1977. 56.; 171./

1707-ben SC. M. INGEN--I. C. MILLER térképe már újra a balparti Apostagról tud. Kisapostag elnéptelenedett, s majd csak a 19. század végén népesítették be újra lakosok /Fejér megye általános ismertetője. szerk.: F. SZABÓ GÉZA: Bp., 1931--32. 144./

VALACZKA ANDRÁS

B E M H E G Y É S K I S D E B R E C E N

Régi megfigyelés, hogy a szakirodalom felvirágzása ösztönzi a kutatást. MEZŐ ANDRÁS „A magyar hivatalos helységnévadás” című, igen részletes és alapos kutatáson nyugvó munkája hívta fel a figyelmemet arra, hogy az 1848/49-es évek nem hagytak volna nyomot helységnévadásunkban. Jómagam -- Pesty Frigyes sok mindenre kiterjedő figyelméből -- egyelőre két esetet ismerek, amely e korra teendő.

1807-ben -- a Ruzska havas déli oldalán -- a Bisztra folyó [= Ruzska ÁTI Kisatlasz] völgyében vasércet, 1809-ben rézércet fedeztek föl. A bányatelepet Hofmann Ferdinánd rész tulajdonos után Ferdinandsberg-nek nevezték el. A névadás időpontja bizonytalan. 1825-ben vashámort, 1842-ben hengerművet létesítenek itt. A szabadságharcban fegyvergyártással szolgáló bányavidék e helységet Fülöpp Lipót /1809--1875/, 1848/49-ben temesi országgyűlési képviselő, majd végvidéki kormánybiztos javaslatára Bemhegy nevet kapta /Fülöpp Lipót életadatainak közléséért Barcsay Lászlónak tartozom köszönettel/. A névadás Bem József tábornok tiszteletére történt. Érthető, hogy a névadást a szabadságharc bukásával eltörölték /PESTY, A szörényi bánság és Szörény vármegye története. II. köt., Bp., 1878. 64--5/. A német bányásztelepülés ezután újra Ferdinandsberg lett. Így szerepel 1880-ban a Hátsek-féle atlaszban. 1882-ben a Juhos-féle helységnévtár „Nándorhegy, előbb Ferdinandsberg” néven mutatja, de Ferdinándhegy néven is utal rá. Nándorhegy néven került Romániához, hol először